

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

О. М. Клименко,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідуюча сектором законопроектних робіт
Інституту законодавства Верховної Ради України
(м. Київ)

УДК 347.13

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

Питання юридичних фактів належать до класичних інститутів права, що концентрують у собі різні аспекти теорії правовідносин. У цій статті пропонується розглянути категорію юридичних фактів у контексті трансформації суспільних відносин власності на прикладі примусового відчуження приватного майна в суспільних інтересах, а також їх значення для моделювання правовідносин.

Ключові слова: правовідносини; суспільні відносини власності; юридичні факти; юридичний склад.

У праві питання юридичних фактів належать до класичних інститутів права, що концентрують у собі різні аспекти теорії правовідносин. У цій статті пропонується розглянути категорію юридичних фактів у контексті трансформації суспільних відносин власності на прикладі примусового відчуження приватного майна в суспільних інтересах, а також із позицій її значення для моделювання правовідносин.

Слід зазначити, що у цивільному праві проблематиці юридичних фактів приділяється достатньо уваги. Загальні питання юридичних фактів широко представлені в підручниках із цивільного права, науково-практичних коментарях Цивільного кодексу України, в роботах низки вітчизняних цивілістів, зокрема О. В. Дзери [1, с. 449–458], Н. С. Кузнецової, Я. М. Шевченко [2, с. 263–364], І. В. Спасибо-Фатєєвої [3], О. В. Кривої, Р. О. Стефанчука [4, с. 257–258] та інших. Окремі питання висвітлені в рамках спеціальних досліджень таких вітчизняних науковців: О. Є. Аврамової [5], А. З. Баранюка [6], Н. В. Безсмертною [7], О. С. Семерака [8] та інших. Водночас відзначається, що проблематика набуття права власності однією особою при його припиненні в іншій особі залишається фактично поза межами досліджень, опинившись осторонь теорії права власності [9, с. 171]. Найбільшою мірою це стосується правовідносин, що виникають у зв'язку з примусовим відчуженням об'єктів права приватної власності.

У науці цивільного права механізми трансформації приватної власності в публічну власність шляхом її примусового відчуження належать до спеціальних способів набуття державою права власності, під якими визначають такі способи, за якими власником майна може стати лише держава [1, с. 350; 3, с. 329; 10, с. 120; 11, с. 69; 12, с. 494].

Д. І. Мейєр вказував, що право власності, як і будь-яке право, має певний початок, і ті шляхи, якими відкривається цей початок, називаються способами набуття права власності [13, с. 381]. Спеціальними способами виникнення цього права є такі, що можуть використовуватися лише строго визначеними суб'єктами. Такими є ревізіція, конфіскація, націоналізація, які можуть слугувати підставою виникнення тільки державної власності [13, с. 494].

Під способами набуття права власності розуміють правовідносини, що виникають на підставі відповідних юридичних фактів [12, с. 494]. Тож, за аналізом юридико-кваліфікаційних властивостей правовідносин, що опосередковують ці способи, можна виділити низку певних їх особливостей. Такі особливості можна дослідити на підставі аналізу юридичних фактів, що утворюють правову основу цих правовідносин.

У юриспруденції юридичні факти традиційно визначають як обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин, прав та обов'язків суб'єктів [1, с. 22; 14, с. 28]. Засновник теорії юридичних фактів О. О. Красавчиков вказував на те, що юридичні факти становлять фактичну основу руху правовідносин [15, с. 5].

За загальною структурою правовідносини щодо припинення права власності у відчужувача і виникнення цього права у набувача відбуваються одночасно на основі того самого юридичного факту [16, с. 140; 17, с. 209; 11, с. 70]. Тож, як правило, момент зміни власника та момент зміни правового режиму відчужуваного майна (якщо таке має місце) збігаються. Натомість у разі примусового відчуження майна приватного власника із суспільною метою момент зміни правового режиму такого майна, що зазвичай пов'язаний із прийняттям органом державної влади відповідного рішення, та момент припинення права приватної власності і виникнення права власності на це майно у держави, котрі опосередковуються відповідними юридичними фактами, здебільшого не збігаються, оскільки відокремлені певною процедурою. Винятки із загальних правил можуть мати місце у разі нагальних суспільних потреб за обставин воєнного чи надзвичайного стану, що зумовлює необхідність у терміновому запровадженні таких заходів, і регламентуються законом.

Наведене дає підстави для висновку, що в основі загальної моделі правовідношення з приводу примусового відчуження об'єктів права приватної власності в суспільних інтересах перебуває не один юридичний факт, а сукупність юридичних фактів, яка включає в себе події, а також дії суб'єктів такого правовідношення. До таких юридичних фактів, зокрема належать, подія або обставини, пов'язані з неналежними діями власника, що зумовлюють суспільну потребу чи необхідність (стихійне лихо, аварія тощо), відповідне рішення органу державної влади, акти інвентаризації, оцінки майна, рішення суду, акт державної реєстрації.

У юриспруденції сукупність юридичних фактів, що є необхідною для настання певних юридичних наслідків, іменують юридичним складом [15, с. 54; 12, с. 328]. При цьому термін "юридичний склад" з міркувань дотримання принципу юридичної точності вважаємо більш вдалим порівняно з терміном "фактичний склад", що також поширений у юридичній літературі [18, с. 145].

Особливістю такого юридичного складу є те, що до нього входять юридичні факти, котрі послідовно пов'язані між собою, у тому числі певним порядком, встановленим законом. Для таких випадків настання юридичних наслідків є необхідним дотримання певної послідовності накопичення юридичного складу [15,

с. 62]. У загальній теорії права такі юридичні склади характеризують складними (пов'язаними) системами юридичних фактів [12, с. 328].

Д. В. Боброва вказувала на специфічність юридичних фактів для тієї чи іншої галузі права, що зумовлено характером суспільних відносин, які регулюються нею [1, с. 13]. На нашу думку, специфічністю юридичних фактів може характеризуватися й окремо взятий правовий інститут, насамперед той, в основі правовідносин якого лежать юридичні склади як пов'язані системи юридичних фактів. Саме такими властивостями характеризуються правовідносини щодо примусового відчуження об'єктів приватної власності, зумовленого суспільною необхідністю. Таким чином, однією з особливостей цих правовідносин можна визначити специфічність підстав для їх існування у вигляді юридичних складів як пов'язаних систем юридичних фактів. Останні, на наш погляд, включають юридичні факти, котрі можна кваліфікувати як:

— події (обставини), з якими закон пов'язує суспільну необхідність і потребу запровадження заходів примусового відчуження об'єктів права власності в інтересах суспільства і що виступають обов'язковим і необхідним елементом юридичного складу таких правовідносин;

— рішення компетентних органів влади індивідуального характеру (зокрема рішення суду) та інших уповноважених суб'єктів (акти експертної оцінки об'єкта, державної реєстрації);

— юридичні дії, тобто дії, юридичні наслідки яких відповідають волевиявленню особи та характеру її дій (нотаріальне посвідчення договору викупу);

— фактичні дії — дії, юридичні наслідки яких не відповідають волі та характеру дій особи (відмова особи в наданні згоди на викуп об'єкта її приватної власності, що підлягає примусовому відчуженню).

Визначення таких юридичних фактів, встановлення їхніх систем і зв'язків у структурі правовідношення з примусового відчуження об'єктів права приватної власності з суспільною метою дає можливість наблизити його юридичний склад до оптимальної моделі такого правовідношення. Це, у свою чергу, повинно слугувати основою для найбільш повного та ефективного правового регулювання таких правовідносин у русі їхнього юридичного складу, при досягненні юридичної завершеності якого відбувається юридичне урівноваження публічного і приватного інтересів. При цьому потрібно виходити з класичного підходу щодо необхідності завершеності юридичного складу для настання очікуваних правових наслідків [15, с. 62, 68]. Тому особливістю суспільних правовідносин із примусового відчуження об'єктів права приватної власності для забезпечення суспільних потреб є те, що настання певних юридичних наслідків пов'язано із завершеністю його повного юридичного складу.

Беручи до уваги, що правові наслідки примусового відчуження приватної власності, зумовленого суспільною необхідністю, виникають за умови завершення юридичного складу відповідного правовідношення, такий юридичний склад набуває ознак правоутворюючого. Водночас в аспекті цивільстичної складової цього правовідношення його юридичний склад матиме ознаки правоприпиняючого, оскільки в результаті його завершення відбувається припинення цивільних правомочностей приватного власника. Тут має місце не просто зміна власника і правового режиму власності (форми власності) (по суті, з припиненням одних правовідносин виникають принципово нові суспільні відносини), адже держава в єдності своїх повноважень як суверен не є правонаступником попереднього приватного власника, а набуває виключних власницьких правомочностей, здійснення яких має загальносуспільний зміст і значення. Оскільки правову основу досліджуваних правовідносин утворюють юридичні факти різних галузей права, зокрема конституційного, цивільного та адміністративного, їхній юридичний склад набуває ознак комплексності.

При цьому значення має як визначення конкретних меж юридичних складів, так і чітке визначення їхньої структури. адже правове моделювання юридичного складу правовідношення дає можливість досягти не лише конкретного очікуваного правового наслідку, а й дотримання правового балансу інтересів його суб'єктів через установлення їхніх прав і обов'язків у проекції руху такого правовідношення. Це є особливо важливим для забезпечення правової стійкості таких правовідносин, а також суспільної легітимації заходів державного примусу, що застосовуються до окремого члена суспільства в інтересах цього суспільства. Тому завдання правового моделювання юридичного складу правовідносин примусового відчуження об'єктів права приватної власності, зумовленого суспільною необхідністю, полягає в його конструюванні у форматі примирення інтересів приватної особи та суспільства, що виступатиме детермінантою розвитку цих правовідносин відповідно до конституційно обґрунтованої моделі такого відчуження.

Список використаних джерел

1. Цивільне право України [Текст] : у 2-х кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — Кн. 1. — 864 с.
2. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К. : Істина, 2004. — 928 с.
3. Цивільне право України [Текст] : у 2 т. / [В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — Т. 1. — 2004. — 480 с.
4. Цивільне право України [Текст] : у 3 кн. / [Є. О. Харитонов, Р. О. Стефанчук, А. І. Дрішлюк та ін.] ; за ред. Є. О. Харитонова, А. І. Дрішлюка. — Одеса : Юридична література, 2005. — Кн. 1. — 528 с.
5. Аврамова, О. Є. Позбавлення суб'єктивного права на житло [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / О. Є. Аврамова. — Х., 2008. — 16 с.
6. Баранюк, А. З. Позбавлення права приватної власності [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / А. З. Баранюк. — Львів, 2007. — 14 с.
7. Безсмертна, Н. В. Здійснення громадянами права приватної власності в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / Н. В. Безсмертна. — К., 2001. — 19 с.
8. Семерак, О. С. Цивільно-правові аспекти регулювання та взаємного захисту іноземних інвестицій на практиці України, Угорщини, Польщі та Словаччини [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / О. С. Семерак. — К., 1999. — 19 с.
9. Спасибо, І. А. Набуття права власності особою при його припиненні в іншій особі: окремі проблеми волі та правонаступництва [Текст] / І. А. Спасибо // Університетські наукові записки. — 2008. — № 4 (28). — С. 171–174.
10. Клименко, О. М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Клименко Оксана Михайлівна. — К., 2006. — 223 арк.
11. Іванов, А. Класифікація підстав набуття та припинення права власності [Текст] / А. Іванов // Підприємництво господарство і право. — 2008. — № 7. — С. 69–72.
12. Гражданское право [Текст] : в 2 т. / отв. ред. Е. А. Суханов. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : БЕК, 2002. — Т. 1. — 816 с.
13. Мейер, Д. И. Русское гражданское право [Текст] : в 2 ч. / Д. И. Мейер. — По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. — [изд. 2-е, испр.]. — М. : Статут, 2000. — 831 с.
14. Заїка, Ю. О. Українське цивільне право [Текст] / Ю. О. Заїка. — К. : Істина, 2005. — 312 с.

15. Красавчиков, О. А. Юридические факты в советском гражданском праве [Текст] / О. А. Красавчиков. — М. : Юрид. лит., 1958. — 184 с.
16. Харченко, О. Окремі питання припинення права власності незважаючи на волю власника [Текст] / О. Харченко // Право України. — 2010. — № 3. — С. 140–145.
17. Гражданское право [Текст] : в 2 т. / под ред. Е. А. Суханова. — М., 1994. — Т. 1. — 356 с.
18. Данилюк, Ю. В. Теоретичні засади конституційних правовідносин в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Данилюк Юрій Васильович. — К., 2009. — 203 арк.

Надійшла до редакції 23.04.2013

Клименко О. М. К вопросу о юридических фактах в контексте трансформации отношений собственности

Предлагается рассмотреть категорию юридических фактов в контексте трансформации общественных отношений собственности на примере принудительного отчуждения личного имущества в общественных интересах, а также их значения для моделирования правоотношений.

Ключевые слова: правоотношения; общественные отношения собственности; юридические факты; юридический состав.

Klymenko, O. M. The Issue of Legal Facts Considering Transformation of Property Relations Revisited

The problem of legal facts is determined as one of the basic institutes of law that accumulates different aspects of the legal relations theory. The article is focused on the category of legal facts considering social-property relations transformation through the scope of private property expropriation for public needs and the importance of such legal facts for legal relations simulation.

Keywords: legal relations, social-property relations, legal facts, legal composition.

